

- суд у справах неповнолітніх здійснює правосуддя, використовуючи наявні у них допоміжні неюридичні служби;

- правосуддя в судах для неповнолітніх реалізовується за специфічною судовою процедурою, в центрі якої знаходяться неповнолітній і суддя³⁶⁴.

«При таких повноваженнях суд для неповнолітніх, – писав П. І. Люблінський, – стає могутнім органом різностороннього впливу на підлітка і оточуюче його середовище, при цьому вирішення питання про ступінь відповідальності самого неповнолітнього є лише однією невеличкою частинкою багатьох складних обов'язків»³⁶⁵.

Судове провадження у справах про адміністративну відповідальність неповнолітніх, як показує досвід у більшості провідних держав світу, сприяє усуненню фактів негативного впливу на підлітків та створює додаткові гарантії захисту законних інтересів стосовно даних осіб.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У ТРАКТУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

*Крушинський Сергій Антонович,
кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

В умовах демократичного спрямування розвитку суспільства і держави, особливого значення набуває право на судовий захист як одне із основоположних прав людини, що гарантується на міжнародному та національному рівнях. Правова природа права на судовий захист пов'язана із доступністю до правосуддя. І. М. Жаровська наголошує, що доступ до

³⁶⁴ Мельникова Є.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: уч. пособие. М.: Дело, 2000. 14 с.

³⁶⁵ Люблінський П.И. Борьба с преступностью в детском возрасте (социально-правовые очерки). М.: 1929. 166 с.

правосуддя як складова доступності права охоплює досить широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права.³⁶⁶ Слід підкреслити, що доступність правосуддя є невід'ємним атрибутом правової держави. Доступність до правосуддя у кримінальному процесі пов'язана із реалізацією у ньому основоположних принципів (зокрема, верховенства права, законності, рівності перед законом тощо).

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), закріплюючи право на справедливий суд, передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. З тексту ст. 6 Конвенції прямо витікає, що доступність правосуддя є невід'ємним елементом право на справедливий суд, хоча сам термін «доступність» у наведеній статті не вживається.

Виходячи з конструкції ч. 1 ст. 6 Конвенції, І.Я. Мокрицька робить висновок, що одним із елементів права на судовий захист закріплено право на розгляд справи, яке означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому, особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя.³⁶⁷

Перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження. Однак для Європейського Суду з

³⁶⁶ Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2006. С. 11.

³⁶⁷ Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 1 (11). С. 8.

прав людини (далі – ЄСПЛ) природа перешкод у реалізації права на доступ до суду не має принципового значення.

ЄСПЛ у своїх рішеннях здійснює розширене тлумачення права на доступ до суду, що можна спостерігати у знакових рішеннях. У цьому контексті ЄСПЛ звертається до принципу верховенства права, дотримання якого пов'язується із такими категоріями, як «доступ до суду», «право на справедливий судовий розгляд» та «право на суд». Як стверджує Е.Ю. Бережна, у рішеннях ЄСПЛ прослідковується тенденція до широкого тлумачення та відносної автономії визначення поняття права на доступ до суду.³⁶⁸

Передусім, слід зазначити, що ЄСПЛ у справі «Голдер проти Великої Британії» (1975 р.) вперше зазначив, що сама конструкція права на справедливий суд була би безглуздою та неефективною, якби вона не захищала право на те, що справа взагалі буде розглядатися.³⁶⁹ Тобто право на справедливість містить у собі право на доступ до суду. Останнє розуміють як безперешкодну можливість звернення до суду, без отримання спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів врегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника.

Юридичними перешкодами може також вважатися наявність у законодавстві переліку категорій справ, що не підлягають судовому розгляду. Однак вказана норма доводить юрисдикційне право держав у внутрішньому законодавстві визначати певні категорії справ, що не розглядаються в судах, при цьому повинні існувати альтернативні способи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів, розгляд питань про які виключений з юрисдикції суду.

Доступ до суду передбачає також момент права самостійного звернення, якщо особа вважає, що її права та інтереси порушені, при цьому національні норми права не повинні створювати перешкоди на індивідуальне звернення, з

³⁶⁸ Бережна Е.Ю. Право на доступ до суду та окремі аспекти його тлумачення у рішеннях ЄСПЛ. *Наука та освіта: ключові питання сучасності*. Чернігів, 2018. Том. 3. С. 38.

³⁶⁹ Решение ЕСПЧ по делу «Голдер против Соединенного Королевства» от 21 февраля 1975 года. URL: <http://hrllib.kz/?document=голдер-против-великобритании>.

мотивацією, що це право належить компетентному органу чи іншому суб'єкту. У справі «Ейрі проти Ірландії» Європейський суд зазначив, що фактичні перешкоди можуть порушувати Конвенцію так само, як і юридичні, і вказав, що Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а права, які є ефективними і здійснюються на практиці.³⁷⁰ Тому право на доступ до суду включає в себе юридичні, процесуальні та фізичні можливості звернення до суду.

Часто праву доступ до суду наноситься значна шкода через процесуальні порушення, наприклад, якщо співробітник прокуратури, що відповідає за контроль прийнятності скарг щодо штрафів або заяв про звільнення від зобов'язань, діяв *ultra vires* (з перевищенням повноважень), сам виносячи постанову по суті скарги, позбавляючи заявників пред'явлення «обвинувачення» суддею (справа «Жуссе проти Франції»). Аналогічне міркування було застосоване у випадку, коли рішення про оголошення скарги неприйнятною з помилкових підстав призвело до утримання депозиту, сума якого дорівнювала стандартному штрафу, в результаті чого штраф був визнаний сплаченим і кримінальне переслідування припинилося. При цьому заявник, оскільки вважався таким, що сплатив штраф, не міг опротестувати в суді порушення правил дорожнього руху, в якому він був обвинувачений (справа «Селіс проти Франції»). Ще один приклад: заявник постраждав від надмірного обмеження його права на доступ до суду, коли його скарга на неправильне застосування правових норм була оголошена неприйнятною з огляду на недотримання строків, встановлених законом. Таке недотримання було обумовлене некоректним виконанням органами влади обов'язку вручити заявнику рішення суду першої інстанції (з урахуванням того, що останній

³⁷⁰ Решение ЕСПЧ по делу «Эйри против Ирландии» от 9 октября 1979 года. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/ejri-protiv-irlandii-postanovlenie-evropejskogo-suda>.

перебував під вартою і його місцезнаходження можна було встановити) (справа «Давран проти Туреччини»³⁷¹).

Наступною групою обмежень можуть вважатися економічні, які, попри формальну можливість доступу, створюють матеріальні перепони, зокрема високі ставки державних зборів за право розгляду скарги, судових витрат тощо. Національне законодавство також повинне передбачати процесуальні інститути звільнення від сплати судових витрат, надання розстрочки чи відстрочки у їх сплаті залежно від фінансового становища особи. Також міжнародні стандарти відносять до економічних неможливостей матеріально оплатити юридичні послуги фахівця в галузі права. До речі, п. 3 (с) ст. 6 Конвенції чітко вказує на обов'язок надання безоплатної правової допомоги у кримінальному судочинстві. Перепорою може бути створення такої громіздкої та обтяжливої процедури, з якою пересічні громадяни не в силі впоратися самостійно.³⁷²

І.М. Жаровська визначає доступ до суду не тільки як можливість подання звернення до органу правосуддя, але й включає сюди право на отримання справедливого рішення по справі.³⁷³ Зокрема, у справі “Балицький проти України” ЄСПЛ визнав порушенням право на справедливий суд, оскільки заявник був позбавлений доступу до суду, адже районний суд відмовився постановити будь-яке рішення у його справі про незаконне переведення.

Справа стосувалася невиконання судом свого прямого та одного з найголовніших обов'язків – вирішення спору, який було ініційовано позивачем. Порушення полягало у «затягуванні» судом вирішення справи та не постановленні остаточного процесуального рішення у справі. ЄСПЛ визнав такі дії порушенням з огляду на неприйняття національними судовими органами остаточного процесуального рішення, обмежившись повідомленням у поза процесуальному порядку, а саме листом, що відповідно до національного

³⁷¹ Руководство по статье 6 Конвенции. Право на справедливое судебное разбирательство (уголовно-правовой аспект). Council of Europe/European Court of Human Rights, 2014. С. 12-13.

³⁷² Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 825. С. 134.

³⁷³ Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2006. С. 11.

законодавства не могло бути оскаржено.³⁷⁴ У даній справі ЄСПЛ постановив, що до права на доступ входить не тільки застосування механізму безперешкодного звернення особи до суду, а й отримання нею процесуального рішення по справі. Заявнику знадобилося більше чотирьох років задля того, щоб довести порушення свого права, добитися відшкодування моральної шкоди та сприяти притягненню винних до відповідальності. Така ситуація є неприйнятною для демократичної та правової держави, для якої людина, її права мають бути найвищою цінністю та об'єктом особливої охорони з боку держави.

До конструкції «права на доступ до суду» також включається обов'язковий та остаточний характер судового рішення. ЄСПЛ неодноразово визнавав порушення ст. 6 Конвенції у справах, в яких остаточне судове рішення через деякий час скасовувалося за заявою органу державної влади чи прокуратури без надання нових доказів у справі. Обов'язок держав-учасниць Конвенції забезпечити остаточність судових рішень розуміється як те, що права вищих судів переглядати судові рішення мають використовуватися з метою виправлення допущених помилок, а не для проведення нових слухань.

В якості прикладу можна навести рішення у справі «Трегубенко проти України». Заявник скаржився, що остаточне і обов'язкове судове рішення, винесене на його користь, було скасовано у порядку нагляду: заступник Голови Верховного Суду України вніс протест до Пленуму Верховного Суду України проти рішень, винесених на користь заявника. Згодом Пленум Верховного Суду задовольнив протест і скасував зазначені рішення суду. ЄСПЛ зауважив, що дозволяючи внесення подібного протесту, Верховний Суд України звів нанівець увесь судовий розгляд, що завершився прийняттям остаточного та обов'язкового рішення, і тому порушив принцип *res judicata* щодо рішення, яке, крім того, вже було частково виконане.³⁷⁵

³⁷⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Балицький проти України» від 3 листопада 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726.

³⁷⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Трегубенко проти України» від 2 листопада 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355.

У контексті права на доступ до суду сформульована ще одна важлива теза: немає необхідності, щоб особа використовувала більше засобів оскарження, ніж ті, які їй доступні. Наприклад, у справі «Корня проти Республіки Молдова» констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. У цій справі Апеляційний суд Кишинєва повернув апеляційну скаргу заявнику, оскільки останній не був ні стороною, ні учасником процесу у справі й не мав права подавати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції. Уряд стверджував, що заявник міг окремо подати позовну заяву, в якій спробувати оспорити висновки, зроблені судовими інстанціями. ЄСПЛ зазначив, що право на доступ до суду, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, не є абсолютним й може підлягати в деяких випадках обмеженням; такі обмеження презюмуються, оскільки за своїм змістом право на доступ до суду вимагає регламентації з боку держави. Суд повинен переконатись у тому, що застосовані заходи не обмежують та не знижують можливість доступу до суду таким чином, що порушується сам зміст цього права. Більше того, обмеження буде неспівмірним з п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо воно не переслідує законну мету та якщо не існує розумної співмірності між застосованими заходами і переслідуваною метою. Право на доступ до суду буде порушеним, коли регулювання не переслідує більше мету правової безпеки і належного управління правосуддям, а є бар'єром, який перешкоджає підсудній особі добитися розгляду по суті своєї справи компетентним судом. Тому, оскільки заявник спробував використати конкретний засіб оскарження, він не був зобов'язаний використовувати інші засоби захисту, які навів уряд.³⁷⁶

Порушення права на доступ до правосуддя настає, якщо особам відмовлено в розгляді справи з причини їх расової, статевої приналежності, кольору шкіри, мови, віросповідання, політичних чи інших поглядів, національності або соціального походження, майнового, станового положення

³⁷⁶ Решение ЕСПЧ по делу «Корня против Республики Молдова» от 22 июля 2014 года. URL: <https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a1/postanovlenie-espch-kornya-protiv-respubliki-moldova>.

або іншого статусу. Цей аспект права доступу будь-якої особи до правосуддя тісно пов'язаний з принципом рівності усіх перед законом і судом.

Можливість отримання доступу до відповідних процесів і прийняття реальної участі у них нерідко залежить від доступності правової допомоги. Це питання актуальне у зв'язку з доступом до безкоштовної юридичної допомоги. Так, наприклад у справі «Ейрі проти Ірландії» ЄСПЛ визнав порушення права на ефективне звернення до суду в зв'язку з відмовою в наданні безкоштовної юридичної допомоги в процесі про розлучення. Незважаючи на те, що у пані Ейрі була можливість особисто представляти свої інтереси, Суд визнав малоімовірним те, щоб людина, що знаходиться в такому положенні, як пані Ейрі, могла ефективно представляти свої інтереси.³⁷⁷

Право на доступ до суду у кримінальному процесі не є абсолютним, оскільки передбачає певне правове регулювання зі боку держави. Разом з тим, ЄСПЛ у своїх рішеннях синтезує варіант обмеження або усічення цього права, що слугують своєрідним орієнтиром для національних законодавців. ЄСПЛ у рішенні по справі «Ашінгден проти Сполученого Королівства» вказав, що держави вільні в оцінці рамок «права на суд», які можуть змінюватися в залежності від часу, місця і суб'єктів правовідносин. Але будь-яке обмеження даного права має переслідувати виправдану мету і розумно їй відповідати, а Суд залишає за собою можливість контролю подібних юридичних кроків. Разом з тим, розсуд держав регламентують такі керівні принципи, згідно з якими регулювання права доступу до правосуддя: не повинно обмежувати права доступу до правосуддя даної особи таким чином або в такій мірі, щоб при цьому підривалася суть даного права; має переслідувати законні цілі; має виправдовуватися розумним співвідношенням пропорційності між застосованими засобами та шуканою метою.³⁷⁸

³⁷⁷ Решение ЕСПЧ по делу «Эйри против Ирландии» от 9 октября 1979 года. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/ejri-protiv-irlandii-postanovlenie-evropejskogo-suda>.

³⁷⁸ Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. Варшава: Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2013. С. 45.

Таким чином, право на доступ до суду (правосуддя) є базовим у структурі права на справедливий суд, оскільки воно забезпечує саму можливість звернення до суду, без якої усі інші гарантії права на справедливий суд втрачали б своє значення.

ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ, ГАРАНТОВАНИХ КОНСТИТУЦІЄЮ, В УКРАЇНІ ТА ФРН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

*Кулявець Олександр Сергійович,
аспірант юридичного факультету Донецького національного
університету імені Василя Стуса*

Сьогодні активно йде включення правової системи України до європейських правоінтеграційних процесів. Не минули зміни й Конституційний Суд України: 2 червня 2016 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» розширив доступ громадян та юридичних осіб до Конституційного Суду України через запровадження інституту конституційної скарги³⁷⁹. Таким чином, Україна долучилась до низки європейських країн, у яких вже впроваджено цей інститут. Він закріплений у вже раніше згаданому законі «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016, коли ст. 55 Конституції України поповнилася новою частиною, саме в якій і був закріплений цей інститут³⁸⁰, та Законі України «Про Конституційний Суд України». Даний закон, в цілому, був схвалений Венеціанською комісією³⁸¹, проте, деякі моменти у ньому

³⁷⁹Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №28. Ст. 532.

³⁸⁰ Конституція України Редакція від 30.09.2016р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Про Конституційний суд України: Закон України в редакції від 05.08.2018р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

³⁸¹ Висновок Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) щодо Проекту закону Про конституційний суд України, прийнятий на 109 Пленарній сесії (Венеція, 9-10 грудня 2016 року), Страсбург, 12 грудня 2016 року, Висновок №870/2016, ст. 16 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/870_2016_2016_12_12.pdf.